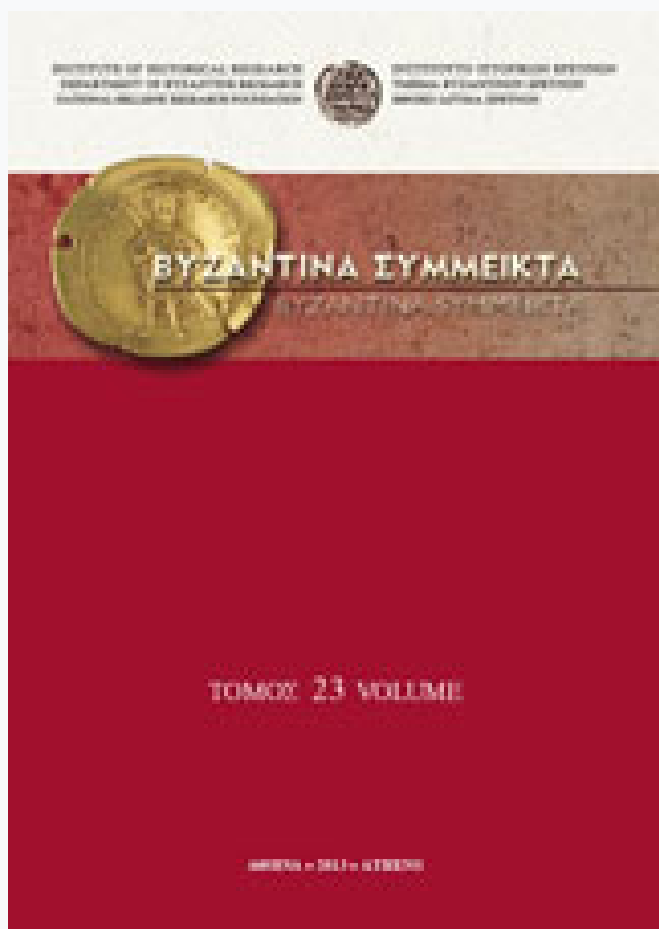

Byzantina Symmeikta

Vol 23 (2013)

BYZANTINA SYMMEIKTA 23

Βιβλιοκρισία::PAUL CANART, Études de paléographie et de codicologie reproduites avec la collaboration de MARIA LUISA AGATI et MARCO D'AGOSTINO, τ. I-II [Studi e Testi 450-451], Città del Vaticano 2008, σσ. XXVIII+748+VI+749-1420 .

Ζήσης ΜΕΛΙΣΣΑΚΗΣ

doi: [10.12681/byzsym.1107](https://doi.org/10.12681/byzsym.1107)

Copyright © 2014, Ζήσης ΜΕΛΙΣΣΑΚΗΣ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΜΕΛΙΣΣΑΚΗΣ Ζ. (2013). Βιβλιοκρισία::PAUL CANART, Études de paléographie et de codicologie reproduites avec la collaboration de MARIA LUISA AGATI et MARCO D'AGOSTINO, τ. I-II [Studi e Testi 450-451], Città del Vaticano 2008, σσ. XXVIII+748+VI+749-1420 . *Byzantina Symmeikta*, 23, 279–283. <https://doi.org/10.12681/byzsym.1107>

PAUL CANART, *Études de paléographie et de codicologie reproduites avec la collaboration de MARIA LUISA AGATI et MARCO D'AGOSTINO*, τόμ. I-II [Studi e Testi 450-451], Città del Vaticano 2008, σσ. XXVIII+748+VI+749-1420. ISBN 978-88-210-0843-6

Με τὴ συμπλήρωση σαράντα πέντε χρόνων ἐργασίας τοῦ Mgr Paul Canart στὴ Biblioteca Apostolica Vaticana καὶ γιὰ τὸν ἐορτασμὸ τῶν ὀγδοηχοστῶν γενεθλίων του, δύο τόμοι τῆς ἐκδοτικῆς σειρᾶς Studi e Testi ἀφιερώθηκαν γιὰ τὴν ἀνατύπωση σαράντα ἐπτὰ δημοσιευμάτων του παλαιογραφικοῦ, κωδικολογικοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐν μέρει φιλολογικοῦ ἐνδιαφέροντος, ὅλα σὲ γαλλικὴ γλῶσσα, ἐκτὸς ἀπὸ τρία στὴν ἰταλική¹. Ἡ ἀνατύπωση σὲ ἓνα τόμο σημαντικῶν μελετῶν ἐνὸς συγγραφέα ἔχει ἀποδειχθεῖ πολύτιμη πρακτικὴ καὶ στὸν χῶρο τῆς Ἑλληνικῆς Παλαιογραφίας, καθὼς μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ σημαντικὲς ἐργασίες ποὺ δὲν ἔχουν ξεπεραστεῖ συγκεντρώνονται σὲ μία συλλογὴ, ἐνῶ δημοσιεύματα διάσπαρτα σὲ δυσεῦρετες ἐκδόσεις (φαινόμενο συχνὸ γιὰ τοὺς παλαιογράφους) καθίστανται προσιτά². Στὴ συγκεκριμένη ὅμως περίπτωσι τὸ ἐγχείρημα ἀποκτᾷ ἰδιαίτερη ἀξία, δεδομένης τῆς πολυετοῦς ἐνασχόλησής τοῦ συγγραφέα σχεδὸν μὲ κάθε παλαιογραφικὸ καὶ κωδικολογικὸ ζήτημα καὶ τῶν καίριων κάθε φορὰ συμβολῶν του. Συνεπῶς, καθὼς ἡ καθαυτὴ ποιότητα τῶν ἀνατυπούμενων

1. Ἐξ αἰτίας ἐνὸς τεχνικοῦ σφάλματος τὸ 47ο δημοσίευμα παραλείφθηκε ἀπὸ τὸν β' τόμο, ἃν καὶ ἐλήφθη ὑπόψη στὰ εὐρετήρια. Τὸ σφάλμα ἐπανορθώθηκε ἀργότερα μὲ τὴ χωριστὴ ἐκτύπωση τῶν φύλλων ποὺ ἔλειπαν (σ. 1322-1334). Συνεπῶς ἡ σελιδαρίθμηση τῶν εὐρετηρίων ποὺ ἀκολουθοῦν πρέπει νὰ διορθωθεῖ ἀπὸ 1323-1407 σὲ 1335-1419.

2. Ὡς παράδειγμα ἀναφέρουμε τὴν ἀνατύπωση ἐργασιῶν τοῦ Λίνου Πολίτη (L. POLITIS, *Paléographie et littérature byzantine et néo-grecque. Recueil d'études*. Préface de D. ZAKYTHINOS [Collected Studies Series 36], Λονδίνο 1975), τοῦ Marcel Richard (M. RICHARD, *Opera minora*, τόμ. I-III, Turnhout-Leuven 1976-1977) καὶ πιδ πρόσφατα τοῦ Βασίλη Ἀτσαλου (Β. ΑΤΣΑΛΟΣ, *Παλαιογραφικὰ καὶ κωδικολογικὰ ἀνάλεκτα*, Θεσσαλονίκη 2004) καὶ τῆς Annaclara Cataldi Palau (Α. CATALDI PALAU, *Studies in Greek Manuscripts*, τόμ. I-II, Spoleto 2008). Σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις ἀνατυπώνονται μόνον συμβολὲς σὲ πολλὰ συγκεκριμένα θέματα, ὅπως τοῦ Γεωργίου Παπάζογλου (Γ. Κ. ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ, *Χειρόγραφα καὶ βιβλιοθήκες τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης*, τόμ. Α' [Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Θρακικὴ Βιβλιοθήκη 1], Κομοτηνὴ 1993).

μελετών του P. Canart ἔχει ἤδη ἀποδειχθεῖ, ἐκεῖνο ποὺ μένει νὰ ἀξιολογηθεῖ εἶναι ἡ ἐπιλογή τῶν κειμένων, ἡ διάταξή τους σὲ ἓνα ἐνιαῖο σύνολο καὶ ἐν τέλει ἡ συνεισφορὰ τοῦ ἔργου.

Ἡ ἀναλυτικὴ ἐργογραφία τοῦ τιμώμενου ποὺ προτάσσεται στὴν ἀρχὴ τοῦ πρώτου τόμου (σσ. IX-XVIII), ἐκτὸς ἀπὸ τὴν προφανῆ βιβλιογραφικὴ βοήθεια ποὺ παρέχει στὸν ἐρευνητὴ, διευκολύνει καὶ τὴν ἀξιολόγησιν τῆς ἐπιλογῆς τῶν κειμένων, ἡ ὁποία, ὅπως ἀναφέρεται στὸν πρόλογο, ἔγινε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν συγγραφέα καὶ μὲ μόνο κριτήριον τὴν ἄμεση σχέση τους μὲ τὴν Παλαιογραφία καὶ τὴν Κωδικολογία. Συγκεκριμένα, ἀφήνοντας ἐκτὸς ὕλης τὶς δώδεκα, αὐτοτελῶς ἀριθμημένους στὸν κατάλογο, μονογραφίες ποὺ συνέταξε ἢ συνέβαλε στὴ σύνταξή τους ἢ ἐπιμελήθηκε, ὁ Mgr Canart ξεχώρισε τὰ πλέον κατάλληλα κείμενα μέσα ἀπὸ ἓνα σύνολο ἑκατὸν σαράντα ἑξὶ μελετῶν ποὺ παρατίθενται κατὰ χρονολογικὴ σειρὰ ἔκδοσης καὶ χωρὶς διάκριση σὲ εἶδη. Κατὰ τὴν ἐπιλογή του διαπιστώνεται ὅτι ὀρθῶς παρέλειψε τὰ φιλολογικὰ ἢ τὰ κυρίως φιλολογικὰ δημοσιεύματα, βιβλιοκρισίες καὶ λήμματα σὲ λεξικά καὶ ἐγκυκλοπαίδειες, δημοσιεύσεις ποὺ ἐστιάζουν μόνον σὲ συγκεκριμένους κώδικες, χωρὶς νὰ συνεισφέρουν σὲ γενικότερα ζητήματα (λ.χ. ἡ ὑπ. ἀρ. 71), καθὼς καὶ συμβολὲς σὲ μεθοδολογικὰ συζητήσεις ποὺ σήμερον πλέον ἔχουν ἀλλάξει χαρακτῆρα (λ.χ. ἡ ὑπ. ἀρ. 57 σχετικὰ μὲ τὴν κωδικολογικὴ περιγραφὴ τῶν κωδίκων καὶ τὴν ὁρολογία τῶν γραφῶν). Τέλος ὑποθέτομε ὅτι ὀρισμένα πρόσφατα δημοσιεύματα (λ.χ. τὰ ὑπ' ἀρ. 145 καὶ 146, μὲ προσθήκας στὸ Repertorium der Griechischen Kopisten τὸ πρῶτο καὶ γύρω ἀπὸ τὶς σταχώσεις μὲ τὸ μονόγραμμα τῶν Παλαιολόγων τὸ δεύτερο), παρὰ τὴν ἰδιαίτερη σημασίαν τους, παρελείφθησαν ἀκριβῶς λόγῳ τῆς μικρῆς χρονικῆς ἀπόστασης ἀπὸ τὴν ἔκδοσίν τους (τὸ 2008). Ἀντιθέτως, ἔμειναν ἐκτὸς τῆς ὕλης τῶν δύο τόμων τὰ ὑπ. ἀρ. 105 καὶ 108, ποὺ ἀφοροῦν ἰδιαίτερα κωδικολογικὰ ζητήματα (τὴ σύνθεσιν τῆς μελάνης τῶν χειρογράφων τὸ πρῶτο καὶ τοὺς κώδικες μὲ μεικτὰ τεύχη τὸ δεύτερο) καὶ θὰ περιέμενε κανεὶς νὰ ἀνατυπωθοῦν, ἐνδεχομένως ἐπειδὴ τὸ πρῶτο θεωρήθηκε ἀρκετὰ τεχνικὸ καὶ τὸ δεύτερον ἀρκετὰ ἐξειδικευμένο.

Ἡ ἐπιτυχὴς ἐπιλογή κατέληξε σὲ μία συλλογὴ κειμένων ποὺ ἄπτονται ποικίλων παλαιογραφικῶν καὶ κωδικολογικῶν θεμάτων. Ἄν καὶ μία προσπάθεια αὐστηρῆς κατάταξίν τους σὲ κατηγορίες θὰ ἀπέκρυπτε τὸν σύνθετον χαρακτῆρα τῶν περισσοτέρων, ἀποδελτιώνοντάς τα παρατηροῦμε ὅτι τὸ μεγαλύτερον μέρος τους ἀφορᾷ στὴν ἱστορίαν τῆς μικρογράμματης γραφῆς καὶ σὲ περιπτώσεις συγκεκριμένων γραφῶν. Ὡς πρὸς τὶς περιόδους τῆς γραφῆς καλύπτονται ὅλες, μὲ ἰδιαίτερη ὁμως ἔμφασιν στὴν Ἀναγέννησιν (κείμενα ὑπ' ἀρ. 10, 14, 15, 24, 42, 47, 53, 56, 64, 123 καὶ 131 α' μέρος, σύμφωνα μὲ τὴν ἀρίθμωσιν τῆς ἐργογραφίας). Ὡς ἐκ τούτου ἡ περιοχὴ ποὺ ἐνδιαφέρει περισσότερο τὸν συγγραφέα εἶναι ἡ Ἰταλία,

ὄχι μόνο ἡ κεντρικὴ καὶ βόρεια, ποὺ ἀποκτᾷ μεγαλύτερη σημασία τὴν ἐποχὴ τῆς Ἀναγέννησης, ἀλλὰ καὶ ἡ Κάτω Ἰταλία καὶ ἡ Σικελία, ποὺ ἤδη ἀπὸ τὸν 10^ο αἰ. παρουσιάζουν ξεχωριστὲς γραφές (κεῖμενα ὑπ' ἄρ. 35, 54, 75 καὶ 76). Ἰδιαίτερη, ὡστόσο, ἀξία ἔχουν οἱ θεμελιώδεις μελέτες τοῦ P. Capart γύρω ἀπὸ τὶς κυπριακὲς γραφές (ἄρ. 55, 70, 91 καὶ 115), χωρὶς, πάντως, νὰ ἀπουσιάζουν ἔρευνες γιὰ τὸν ἑλλαδικὸ ὥρο καὶ τὴν Κωνσταντινούπολη (ἄρ. 74, 76, 96, 123). Πέρα ἀπὸ τὶς περιόδους καὶ τὶς περιοχὲς αὐτές, ἡ ἔκδοση περιλαμβάνει καὶ κεῖμενα σχετικὰ μὲ γραφεῖς καὶ γραφές τῶν πρώτων αἰώνων τῆς χρήσης τῆς μικρογράμματης σὲ βιβλία (ἄρ. 61, 117 β' μέρος καὶ 131 β' μέρος), τοῦ 11ου καὶ 12ου αἰ. (ἄρ. 98), τοῦ 13ου αἰ. (ἄρ. 74), καθὼς καὶ τοῦ 14ου καὶ 15ου αἰ. (ἄρ. 69). Τέλος ἄλλες ἐργασίες ἀσχολοῦνται μὲ εἰδικὰ μορφολογικὰ ζητήματα τῆς γραφῆς (ἄρ. 63 καὶ 94) ἢ ἀναφέρονται σὲ πρακτικὲς ἀντιγραφῆς χειρογράφων, ὅπως ἡ συνεργασία τῶν γραφῶν (ἄρ. 114), τὰ παλῖψηστα (ἄρ. 133) καὶ οἱ σύμμεικτοι κώδικες (ἄρ. 128).

Ἀκολουθῶς διακρίνουμε μίαν δεύτερη ὁμάδα μελετῶν – ὅλες στὸν β' τόμο τῆς συλλογῆς – στὶς ὁποῖες ἐξετάζονται κωδικολογικὰ θέματα, ὅπως ἡ χρῆση τοῦ χαρτιοῦ στὰ χειρόγραφα (κεῖμενα ὑπ' ἄρ. 74, 85, 104 καὶ 119), ἡ στάχωση (ἄρ. 81, 97, 109) καὶ ἡ χαράκωση (ἄρ. 132), καθὼς καὶ μερικὲς ἀκόμη μικρότερες μὲ ζητήματα ἱστορίας κωδίκων (ἄρ. 72, 81), γενικότερης ἱστορίας τοῦ βιβλίου (ἄρ. 59, 113, 121) καὶ μεθοδολογίας (ἄρ. 67, 86, 124, 130 καὶ 134). Στὰ παραπάνω ἐνδιαφέροντα, τέλος, μπορεῖ νὰ προστεθεῖ καὶ ὁ ἐν μέρει φιλολογικὸς προσανατολισμὸς ὁρισμένων δημοσιευμάτων, ὅπως τῶν ἄρ. 15, 61, 64 καὶ 121.

Τὰ ἐπιλεγμένα κεῖμενα διατάχθηκαν στοὺς δύο τόμους τῆς συλλογῆς μὲ τὴ σειρὰ ποὺ ἀναγράφονται καὶ στὴν ἐργογραφία, δηλαδὴ κατὰ ἔτος ἔκδοσης καὶ χωρὶς κάποια θεματικὴ κατάρταξη, ἂν καὶ εὐκόλα παρατηρεῖ ὁ ἀναγνώστης ὅτι τὰ περισσότερα μὲ θέματα ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς γραφῆς καὶ τὰ σχετικὰ μὲ διάφορους γραφεῖς εἶναι συγκεντρωμένα στὸν πρώτο τόμο, ἐνῶ τὰ κωδικολογικὰ κυρίως στὸν δεύτερο, καὶ ὅμως ποὺ προφανῶς ἐξηγεῖται ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τῶν ἐπιστημονικῶν ἐνδιαφερόντων τοῦ συγγραφέα. Ὡστόσο πιστεύουμε ὅτι ἡ διάρθρωση τῆς ὕλης θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε ἀποδεσμευθεῖ ἀπὸ τὴν ἐργογραφία καὶ νὰ γινόταν θεματικά, μὲ χωρισμὸ σὲ ἐνότητες, ὥστε νὰ προσδώσει στὴν ἀνατύπωση χαρακτήρα ὄχι μόνον χρηστικῆς ἔκδοσης ἀπευθυνόμενης στοὺς ἐρευνητές, ἀλλὰ καὶ εκπαιδευτικοῦ βοηθήματος γιὰ ὅποιον θέλει νὰ ἐμβαθύνει στὴν Ἑλληνικὴ Παλαιογραφία καὶ Κωδικολογία, καθὼς, ὅπως εἰπώθηκε ἤδη, ἡ ὕλη καλύπτει πλῆθος ζητημάτων τῶν δύο αὐτῶν ἐπιστημονικῶν χώρων. Μὲ τὴν παρούσα διάρθρωση ὁ ἐρευνητὴς εὐκόλα θὰ ἐντοπίσει τὸ δημοσίευμα ποὺ τὸν ἐνδιαφέρει, χωρὶς τὴν ἀνάγκη ἀναζήτησης κάθε φορὰ τοῦ περιοδικοῦ ἢ τοῦ τόμου, ὅπου ἔχει ἐκδοθεῖ αὐτό, ἀλλὰ ὁ σπουδαστὴς μὲ βασικὲς γνώσεις Παλαιογραφίας

καὶ Κωδικολογίας δύσκολα θὰ βρεῖ στὴ συλλογὴ ἓνα πολύτιμο ἐργαλεῖο ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ συμπληρῶναι τὰ - ἐλάχιστα ὁμολογουμένως - ἐγχειρίδια. Ἄν καὶ πολλὲς ἀπὸ τὶς μελέτες δὲν μποροῦν νὰ ταξινομηθοῦν αὐστηρὰ ὡς παλαιογραφικὲς ἢ κωδικολογικὲς, ἓνας στοιχειώδης χωρισμὸς τους, καταρχὴν ἀναλόγως τοῦ βασικοῦ προσανατολισμοῦ καθεμιᾶς καὶ ἀκολούθως, μόνον τῶν παλαιογραφικῶν, μὲ κριτήριον τὶς περιόδους ἐξέλιξης τῆς ἐλληνικῆς γραφῆς, θὰ καθιστοῦσε τοὺς τόμους περισσότερο εὐχρηστους γιὰ τοὺς σπουδαστές³.

Ἡ παραπάνω διάταξη τῆς ὕλης καθόρισε ἕως ἓνα βαθμὶ καὶ μίαν πρακτικὴ λεπτομέρεια τῆς ἔκδοσης. Δεδομένου ὅτι τὸ σύνολο τῶν δημοσιευμάτων τοῦ συγγραφέα ἀριθμεῖται στὴν ἐργογραφία, ἀποφεύχθηκε ἡ χωριστὴ ἀρίθμηση ὧσων ἀνατυπώνονται - σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν τρέχουσα πρακτικὴ σὲ ἀνάλογες ἀνατυπώσεις⁴ -, ἀφοῦ στὴν περίπτωσιν αὕτη θὰ ὑπῆρχε κίνδυνος σύγχυσης. Ἡ ἔλλειψη, ὡστόσο, αὕτη δὲν ἀποτελεῖ ἐλάττωμα γιὰ τὴ συλλογὴ, καθὼς, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν αὐθεντικὴν σελιδαρίθμηση κάθε μελέτης, προστέθηκε, μέσα σὲ ἀγκύλες, καὶ μίαν ἐνιαίαν γιὰ τοὺς δύο τόμους, ὅποτε δὲν ἀπαιτεῖται ὁ αὐξων ἀριθμὸς κάθε μελέτης γιὰ νὰ γίνῃ παραπομπὴ σὲ αὐτή.

Ἐξάλλου ἡ ἀναγραφὴ τῆς προέλευσης κάθε ἀνατυπούμενης ἐργασίας - μαζὶ μὲ τὸν τίτλο της - γίνεται συγκεντρωτικὰ γιὰ ὅλες στὴν ἀρχὴ τοῦ τόμου (σ. XIX-XXII), ἀμέσως μετὰ τὴν ἐργογραφία, καὶ ὄχι στὸν πίνακα περιεχομένων ἢ στὴν ἀρχὴ καθεμιᾶς. Ἡ ἐπιλογὴ τῆς πρώτης ἀπὸ τὶς δύο αὐτὲς λύσεις θὰ σήμαινε ἀσφαλῶς ὑπέρομετρη διόγκωση τοῦ πίνακα, ἐνῶ γιὰ νὰ ἐφαρμοσθεῖ ἡ δευτέρη θὰ ἔπρεπε - γιὰ νὰ παραμείνῃ ἀναλλοίωτη ἡ αὐθεντικὴ σελιδοποίηση κάθε κειμένου - νὰ προηγηθεῖ στὴν ἀρχὴ τοῦ ἓνα λευκοῦ φύλλο μὲ τὸν τίτλο καὶ τὴν προέλευσίν του. Ἀπὸ τὴν ἄλλην, ὅμως, ἡ λύσις τῆς μαζικῆς ἀναγραφῆς τῶν στοιχείων αὐτῶν «ἐπιβάρυνε» τὸν ἀναγνώστη μὲ ἓνα, στὴν οὐσίαν, δευτέρον πίνακα περιεχομένων, στὸν ὁποῖο ὀφείλει νὰ ἀνατρέχει κάθε φορὰ. Θὰ ἦταν πάντως προτιμότερο ὁ πίνακας αὐτὸς νὰ ἀκολουθεῖ ἀμέσως μετὰ τὸν πίνακα περιεχομένων καὶ ὄχι μετὰ τὴν ἐργογραφία, ἐνῶ παρατηροῦμε ὅτι στὶς περιπτώσεις μελετῶν μὲ φωτογραφίες ἐκτὸς (αὐθεντικῆς) σελιδαρίθμησης αὐτὲς δὲν ἀναγράφονται καθόλου οὔτε στὸν πίνακα μὲ τὴν προέλευσιν τῶν κειμένων οὔτε στὴν ἐργογραφία, γεγονός ποὺ καθιστᾷ τὴ βιβλιογραφικὴ παραπομπὴ ἐλλιπῆ⁵.

3. Ἐνας τέτοιος χωρισμὸς θὰ μποροῦσε ἴσως νὰ ἀκολουθήσῃ τὴ διάρθρωσιν τῶν δακτυλόγραφων σημειώσεων τοῦ συγγραφέα γιὰ τὰ μαθήματά του στὴ Scuola Vaticana di Paleografia· βλ. P. CANART, *Lezioni di paleografia e di codicologia greca*, Città del Vaticano 1980.

4. Τέτοια ἀρίθμηση ὑπάρχει λ.χ. στὶς προαναφερθεῖσες ἀνατυπώσεις μελετῶν τοῦ Α. Πολίτη, τοῦ Γ. Παπάζογλου καὶ τῆς Α. Cataldi Palau, ἀλλὰ ὄχι καὶ τοῦ Β. Ἀτσαλίου.

5. Γιὰ παράδειγμα στὸ τέλος τῆς ἀναγραφῆς τοῦ πρώτου δημοσιεύματος (ἀρ. 10 τῆς ἐργογραφίας) πρέπει νὰ προστεθεῖ ἡ ἐνδειξὴ "pl. 13-16".

Πέρα όμως από τὰ κείμενα τὰ ἴδια, ἡ ἀξία τῆς ἔκδοσης ἔγκειται καὶ στὸν πίνακα τῶν παροραμάτων (σ. XXIII-XXVI) καὶ κυρίως στὰ τέσσερα εὐρετήρια (χειρογράφων, ὀνομάτων, παλαιογραφικὸ καὶ κωδικολογικὸ καὶ ὕδατοσήμων) στὸ τέλος τοῦ β' τόμου (σ. 1335-1419)⁶. Τὰ δύο πρῶτα εἶναι ἔργο τῶν δύο ἐπιμελητῶν τῆς ἔκδοσης, ἐνῶ τὰ ἐπόμενα τοῦ συγγραφέα. Γιὰ τὸ πρῶτο δὲν ἔχουμε παρὰ νὰ ἐξάρουμε τὴν προσπάθεια ὅχι ἀπλῶς νὰ ἀποδελτιωθοῦν τὰ κείμενα, ἀλλὰ καὶ νὰ σημειωθοῦν οἱ περιπτώσεις μετακίνησης χειρογράφων τὴν ἐποχὴ μετὰ τὴν συγγραφὴ τῆς σχετικῆς μελέτης. Τὰ ὑπόλοιπα – καὶ κυρίως τὰ δύο τελευταῖα – ἀποτελοῦν ὑπόδειγμα γιὰ τὴν εὐρετηρίαση κάθε παλαιογραφικῆς-κωδικολογικῆς μελέτης, ποὺ δὲν πρέπει νὰ ἀρκεῖται στὸ σύνηθες εὐρετήριο χειρογράφων. Ἀκόμη καὶ ἂν ὁ P. Canart στὸν πρόλογό του (σ. VIII) περιγράφει τὴ συγκρότηση τοῦ παλαιογραφικοῦ-κωδικολογικοῦ εὐρετηρίου καὶ αὐτοῦ τῶν ὕδατοσήμων ὡς ρίσκο (προφανῶς λόγῳ τῶν δυσκολιῶν στὴν ἐπιλογὴ καὶ διαμόρφωση τῶν λημμάτων), δὲν μπορεῖ νὰ ἀμφισβητηθεῖ ἡ μεγάλη σημασία τους γιὰ τοὺς ἐρευνητές.

ΖΗΣΗΣ ΜΕΛΙΣΣΑΚΗΣ

Ἰνστιτοῦτο Ἱστορικῶν Ἑρευνῶν / ΕΙΕ

6. Γιὰ τὴ διόρθωση τῶν πολλῶν σφαλμάτων ποὺ εἶχαν παρεισφύσει στίς μελέτες ὑπ' ἀρ. 24 καὶ 86 προτιμήθηκε ἡ ἐκ νέου στοιχειοθέτησή τους, χωρὶς νὰ ἀλλάξει ἡ αὐθεντικὴ σελιδαρίθμηση (στὴν περίπτωση τοῦ ἀρ. 86 δὲν ἀνατυπώθηκε τὸ δεύτερο μέρος ποὺ περιεῖχε μόνο διορθώσεις).

